

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

ХОТИНСЬКА-НОР Оксана Зіновіївна

УДК 347.97/99

**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ
СУДОВОЇ РЕФОРМИ В УКРАЇНІ**

Спеціальність
12.00.10 – судустрой; прокуратура та адвокатура

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі правосуддя юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка Міністерства освіти і науки України.

- Науковий консультант:** доктор юридичних наук, професор, заслужений діяч науки і техніки України **ПОГОРЕЦЬКИЙ Микола Анатолійович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри правосуддя.
- Офіційні опоненти:**
- доктор юридичних наук, професор **ДОЛЕЖАН Валентин Володимирович**, Національний університет «Одеська юридична академія», в. о. завідувача кафедри організації судових, правоохоронних органів та адвокатури;
- доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України **ГОРОДОВЕНКО Віктор Валентинович**, Апеляційний суд Запорізької області, Голова суду;
- доктор юридичних наук, професор **МОСКВИЧ Лідія Миколаївна**, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри організації судових та правоохоронних органів.

Захист відбудеться «27» квітня 2017 р. о 10 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.001.05 Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 60, ауд. 253.

З дисертацією можна ознайомитись у Науковій бібліотеці ім. М. Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка за адресою: 01601, м. Київ, вул. Володимирська, 58, зал. № 12.

Автореферат розісланий «27» березня 2017 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Н. П. Сиза

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. Ефективність функціонування судової системи в Україні на сучасному етапі державотворення стала індикатором розвитку таких глобальних і дещо антагоністичних за своїм змістом політико-соціальних категорій, як держава та громадянське суспільство. Складна і суперечлива діалектика їх взаємовідносин повною мірою відображається у тривалих пошуках оптимальної для України організаційної моделі судової влади, яка б відповідала суспільним очікуванням та інтересам держави. Ці пошуки здійснюються шляхом перманентного реформування, характерними рисами якого уже тривалий час є безсистемність і непослідовність. Є підстави констатувати, що реформування судової системи в Україні загалом зводилося лише до заходів з удосконалення нормативної бази, залишаючи поза увагою потенціал судової системи, її взаємодію з іншими соціальними інститутами, соціетальним середовищем та суспільною свідомістю, без урахування особливостей історичного розвитку інститутів української судової влади.

Тож існуюча в країні судова система є закономірним результатом реформ у сфері судової влади, під час яких не завжди успішно, але цілеспрямовано реалізовувалися ідеї та впроваджувалися заходи різного змісту, масштабу та характеру з достатньо суперечливими задекларованим цілям наслідками. Це об'єктивно обумовлює значний інтерес до тематики судової реформи, від успіху якої залежить оцінка динаміки демократичних перетворень в Україні, реалістичність досягнення ідеалів правової держави. Адже серед причин незадовільного реформування у сфері судової влади важливе місце посідає дефіцит фундаментальних загальнотеоретичних наукових знань про судову реформу. Ігнорування цих факторів негативно позначається на можливостях реформаторів досягти поставленої мети, що не сприяє ефективному функціонуванню судової системи.

Відтак актуальність обраної теми зумовлена необхідністю системного дослідження процесу реформування у сфері судової влади як явища та механізму, за допомогою якого повинна еволюціонувати судова система, а також формування єдиного вчення про судову реформу, спроможного стати «дороговказом» для майбутніх реформаторів та забезпечити високу ефективність керованих перетворень у судовій системі України.

Теоретичним підґрунтям дисертаційного дослідження стали наукові праці представників не лише юриспруденції, а й інших наук: філософії, соціології, політології, психології, менеджменту, загальної теорії систем, кібернетики, синергетики, інституціональної економіки, системний аналіз яких дозволив синтезувати характерні риси судової реформи, визначити логіку її розвитку, передумови та закономірності перебігу, а також сформулювати правила, своєрідні еталони реформаторського процесу.

У роботі знайшли відображення ідеї класиків філософсько-правової думки: Г. В. Ф. Гегеля, М. Вебера, Дж. Локка, Платона, К. Поппера, а також видатних

представників вітчизняної юридичної науки дореволюційного періоду: Є. В. Васьковського, І. В. Гессена, В. О. Рязановського, І. Я. Фойницького.

Науковою основою для розробки обраної теми стали фундаментальні дослідження відомих учених радянської доби та пострадянського простору: О. Б. Абросімової, В. М. Бібіло, О. Д. Бойкова, М. К. Горшкова, М. І. Клеандрова, М. О. Колоколова, В. М. Лебедева, Т. Г. Морщакової, Г. В. Осіпова, І. Л. Петрухіна, В. М. Полтеровіча, В. М. Савицького та інших. У полі зору автора дисертації перебували також праці зарубіжних науковців: Д. Андерсона, Р. Арона, Д. Норта, Дж. Макбрайда, Ж. Масіаса, Д. Піани, М. Попової, М. Рамсайєра, М. Стефенсона, А. Цукермана, Б. Чіковєя та інших.

Серед вітчизняних науковців до окремих питань, пов'язаних із реалізацією судової реформи в Україні, у різний час зверталися такі вчені, як: В. Д. Бринцев, В. Ф. Бойко, В. С. Бігун, Т. В. Варфоломеєва, М. Й. Вільгушинський, В. Г. Гончаренко, В. В. Городовенко, І. С. Гриценко, Ю. М. Грошевий, В. В. Долежан, О. С. Захарова, В. М. Кампо, С. В. Ківалов, І. Б. Коліушко, І. І. Котюк, Р. О. Куйбіда, О. П. Кучинська, В. Т. Малярєнко, І. Є. Марочкін, Л. М. Москвич, І. В. Назаров, В. Т. Нор, С. Ю. Обрусна, В. В. Онопенко, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, С. В. Прилуцький, Д. М. Притика, Ю. Д. Притика, Я. М. Романюк, М. В. Руденко, А. О. Селіванов, В. В. Сердюк, Н. В. Сібільова, М. І. Сірий, О. Ф. Скакун, В. В. Сташис, М. І. Хавронюк, В. І. Шишкін, С. В. Шевчук, Ю. С. Шемшученко, М. Є. Шумило, О. І. Ющик, О. Г. Яновська та інші.

Відзначаючи вагомий науковий внесок названих учених у розробку окресленої тематики, слід зауважити, що самостійних комплексних досліджень теоретико-правових і праксеологічних засад судової реформи в Україні не проводилось. Поза увагою юридичної науки залишилася низка ключових питань, пов'язаних із ефективністю реформування судової системи. Цим і зумовлюються вибір і актуальність теми дисертаційного дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження спрямоване на реалізацію положень Указу Президента України від 20 травня 2015 року № 276/2015 «Про Стратегію реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки» та виконане відповідно до пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2016-2020 роки, затверджених Національною академією правових наук України (рішення від 03 березня 2016 року), планів науково-дослідних робіт юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка за напрямом досліджень юридичного факультету «Доктрина права в правовій системі України: теоретичні та практичні аспекти» (номер теми 11БФ042-01, державна реєстрація 01111u008337), а також кафедри правосуддя. Дослідження проводилося, починаючи з 2012 року. Тема дисертації затверджена вченою радою юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка (протокол № 1 від 29 вересня 2016 року).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в тому, щоб на основі системного аналізу та критичного опрацювання наявних у різних

галузевих науках теорій про реформу, історичного розвитку судової системи України, законодавства в сфері організації та функціонування судової влади та міжнародних актів розробити та обґрунтувати теоретичні основи реформування судової системи України, розкрити сутність судової реформи та основні детермінанти її успіху, продемонструвати взаємозв'язок і взаємовплив судової реформи на процеси державотворення та розвитку громадянського суспільства в Україні, тобто розробити концепцію судової реформи.

Досягнення поставленої мети передбачає необхідність послідовного вирішення таких дослідницьких задач:

- з'ясувати зміст категорії «судова система» як об'єкта реформування;
- визначити сутність, основні засади, способи та етапи судової реформи;
- виявити і пояснити першопричини дисфункцій, що виникають у судовій системі внаслідок реформування;
- розкрити та сформулювати фундаментальні складові успішної стратегії реформування судової системи;
- охарактеризувати значення судової реформи для забезпечення стабільності судової системи;
- дослідити особливості історичного розвитку судової системи крізь призму концепції судової реформи;
- визначити тенденції реформування судової системи з урахуванням специфіки новітнього етапу державотворення;
- продемонструвати вплив на судову реформу міжнародної спільноти та норм міжнародно-правових актів;
- розкрити взаємозв'язок судової реформи з розвитком інститутів громадянського суспільства;
- охарактеризувати форми контролю громадянського суспільства за процесом реформування судової системи;
- сформулювати пропозиції теоретичного та практичного характеру щодо вдосконалення процесу реформування судової системи.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі реформування судової системи.

Предмет дослідження – теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження становить система філософсько-світоглядних, загальнонаукових та спеціальних методів наукового пізнання, застосування якої зумовлене специфікою порушеної проблематики та дозволяє забезпечити достовірність висновків, вирішення окреслених завдань, а отже, й досягнення сформульованої мети.

Філософсько-світоглядні *методи діалектики* дали змогу визначитися з підходами до вивчення судової реформи як складного поліструктурного явища та процесу, внаслідок якого еволюціонує судова система, з'ясувати та оцінити чинники, що впливають на судову реформу. Загальнонаукові *методи аналізу і синтезу, аналогії та моделювання, абстрагування і конкретизації* дозволили визначити поняття та основні характеристики судової реформи, закономірності її

перебігу та причини дисфункціонального розвитку, а також базисні елементи формування успішної стратегії судової реформи (п. п. 1.2. – 1.4.). За допомогою *логіко-семантичного методу* з'ясовано сутність понятійно-категоріального апарату, зокрема, термінів «судова система», «судоустрій», «стабільність судової системи», «транспарентність судової системи», «легітимність судової системи» (п. п. 1.1., 1.5., 4.1.). Основними спеціальними методами наукового дослідження стали *нормативно-догматичний та історико-правовий методи*, які дозволили дослідити вітчизняне законодавство з питань організації та функціонування судової системи в ретроспективі розвитку судової реформи (р. 2). *Структурно-логічний метод* дозволив охарактеризувати вектори впливу на судову реформу міжнародних стандартів правосуддя (р. 3) та форми громадського контролю в процесі реформування судової системи (п. 4.2.). Використання *соціологічного та статистичного методів* забезпечило можливість продемонструвати діапазон і динаміку конструктивних і деструктивних перетворень в судовій системі внаслідок реформування (р. р. 2, 4).

Нормативну базу дисертаційного дослідження становлять міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною, документи Ради Європи з питань функціонування судової системи України, норми Конституції і законів України, підзаконні нормативні акти.

Емпіричну основу роботи становлять статистичні дані та узагальнення соціологічних досліджень, проведених у 2006, 2007, 2014 – 2016 роках Фондом «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, узагальнення судової практики Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, рішення Європейського суду з прав людини та Конституційного Суду України, а також результатів проведеного дисертантом анкетування 350 суддів, 210 адвокатів, 200 прокурорів і 100 науковців.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим у вітчизняній юридичній науці монографічним дослідженням, в якому комплексно, з використанням наукової методології, доробку вітчизняної та зарубіжної юридичної науки обґрунтовано концепцію судової реформи та на її основі виокремлено практичні проблеми реалізації судової реформи в Україні, сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення реформаційного процесу в сфері судової влади. Серед теоретичних і важливих під кутом зору практичного застосування результатів дослідження, які становлять наукову новизну, найсуттєвішими є такі положення та висновки:

вперше:

– на концептуальному рівні, застосовуючи міждисциплінарний підхід, обґрунтовано теоретичні засади судової реформи, система яких передбачає відповідність реформаційного процесу у сфері судової влади певним принципам, вимогам, технологічним, стратегічним і тактичним особливостям реалізації;

– аргументовано, що найбільш розповсюджений в Україні спосіб реформування судової системи – трансплантація (запозичення) інститутів із більш розвиненого інституціонального середовища – є досить ризикованим, оскільки характеризується високим ступенем невизначеності та великою ймовірністю відторгнення чи

дисфункції запозичених інститутів. Встановлено наявність таких видів трансплантаційних дисфункцій у судовій системі: а) атрофія та переродження запозиченого інституту; б) відторгнення новації; в) інституціональний конфлікт;

– визначено основні складові стратегічного планування судової реформи, до яких належать: 1) інформація, яку доцільно згрупувати в інформаційні блоки (блок цілей реформування, блок поточного стану контрольних параметрів реформування та блок похибки реформування); 2) передбачуваність розвитку судової реформи під впливом зовнішнього середовища та внутрішніх зв'язків системи. Цей елемент передбачає такі компоненти, як: аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовища судової системи, прогностичну компетентність реформаторів, інформаційне забезпечення стратегічного процесу реформування, суб'єктивні чинники; 3) темп реалізації судової реформи; 4) суспільна ціна судової реформи; 5) діалог між владою, науковцями, представниками суддівської спільноти, громадськістю та ЗМІ;

– обґрунтовано положення, що з точки зору теорії систем судова реформа виступає механізмом адаптації судової системи до змінних умов зовнішнього середовища, забезпечуючи таким чином стійкість судової системи, яка разом із цілісністю та розвитком є характеристиками категорії вищого порядку – стабільності судової системи. Водночас реформування судової системи, як механізм запровадження змін, забезпечує її розвиток. У такому розумінні реформування є гарантією стабільності судової системи;

– у процесі історико-правового аналізу хронології розвитку судової системи України з'ясовано, що судова реформа у вітчизняному просторі має циклічний характер: оновлення законодавства у сфері функціонування судової влади відбувається кожні 4 – 5 років. При цьому характерною особливістю кожного циклу є зміна політичної еліти в країні. Аргументовано, що ефективна реалізація судової реформи можлива за умови наявності стабільного у широкому сенсі (політичному, економічному, соціальному) суспільства;

– обґрунтовано, що судова реформа, змінюючи та вдосконалюючи функціонування судової системи, виступає механізмом формування громадянського суспільства, оскільки громадянське суспільство та судова система перебувають у тісному взаємозв'язку як причинно-обумовлені, обов'язкові системні компоненти правової держави. Розвиток одного феномена неможливий без адекватних змін іншого, що в цілому забезпечує їх взаємну еволюцію та сприяє утвердженню правової держави;

– запропоновано законодавчо передбачити необхідність проведення публічних слухань судової реформи (обговорення законопроектів із питань судової реформи) шляхом прийняття, зокрема, Закону України «Про громадські (публічні) слухання»;

удосконалено:

– тлумачення дефініції «судова система», яке запропоновано розглядати на трьох рівнях: 1) традиційному, який охоплює формально-легальне розуміння судової системи як організаційної сукупності судів і змістовно відповідає вживаному терміну «судоустрій»; 2) вузькому, який передбачає сприйняття судової системи крізь призму її суб'єктного складу. На цьому рівні до судоустрою

долучаються так звані «інфраструктурні органи», які у сфері судової влади реалізують забезпечувальні функції та охоплюються поняттям «судовий лад»; 3) широкому, який дозволяє розглядати судову систему як соціальний відкритий об'єкт, що уособлює та відображає цілісний комплекс правових інституцій, в яких дістає прояв судова влада, їх різноманітних взаємозв'язків, а також взаємодію з соціетальним середовищем, в якому функціонує судова система;

– визначення поняття судова реформа як складової державної політики, що передбачає заплановані цілеспрямовані зміни (перетворення) у судовій системі держави, які продукуються владою з метою вдосконалення її функціонування, зумовлені необхідністю адаптації судової системи до змінних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, реалізуються відповідно до обраної політиками стратегії, та потребують відповідного ресурсного забезпечення;

– тлумачення категорії «стабільна судова система», під якою розуміється система, що розвивається, зберігаючи водночас свою цілісність, стійкість, та передбачає налагоджений механізм змін, що дозволяє зберігати засади її функціонування у суспільстві;

– характеристику розвитку судової системи як поступових якісних змін її інституціональних, структурних і функціональних елементів у часі, які забезпечують удосконалення організації та функціонування судової системи загалом, зберігаючи її системні параметри, за рахунок взаємодії системи з елементами зовнішнього середовища та використання її внутрішнього потенціалу;

– підходи до визначення основних векторів застосування прецедентної практики Європейського суду з прав людини в процесі реалізації судової реформи;

– положення про суть, структуру, принципи та способи громадського контролю у сфері судової влади. Аргументовано, що структуру інститутів громадського контролю у сфері судової влади становлять: а) класичні елементи громадянського суспільства, що характеризуються самоорганізацією та засновані без будь-якої участі держави; б) організації, створення яких «санкціонується» державою, а їх контроль має характер «квазігромадського»; в) міжнародні організації та проекти. До форм громадського контролю у судовій системі належать: 1) громадський контроль у медіапросторі; 2) громадський моніторинг функціонування судової системи; 3) громадська експертиза актів органів судової влади та їх проектів; 4) громадська ініціатива; 5) громадське оцінювання суддів; 6) громадські (публічні) слухання судової реформи;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні положення щодо поетапного розвитку судової реформи шляхом вибору її індивідуальної моделі, яка б враховувала вітчизняний історичний досвід формування та функціонування судової системи, соціокультурні, суспільно-політичні та економічні чинники, критичну оцінку зарубіжного досвіду;

– характеристики стабільності судової системи: цілісність, стійкість та розвиток; її види: інституціональна, організаційна та функціональна; рівні стабільності судової системи: 1) внутрішня стабільність судової системи (стабільність її елементів), 2) стабільність внутрішніх зв'язків і взаємодії елементів

судової системи між собою, 3) стабільне функціонування судової системи як єдиного цілого;

– аргументація необхідності системних змін у сфері виконання судових рішень. Зокрема, обґрунтовано потребу розробки стратегії, яка повинна передбачати комплекс заходів та алгоритм їх реалізації за такими умовними напрямками: процесуальним (процедурним) та інституціональним (структурним);

– ідеї розвитку транспарентності та легітимності судової системи як інформаційних і комунікативних за своєю суттю категорій, що уособлюють і забезпечують взаємозв'язок судової системи з суспільством і за допомогою яких створюється додаткова можливість для конструювання діалогу сучасного соціуму з судовою владою;

– положення про те, що судова реформа як механізм, що забезпечує еволюцію громадянської свідомості суспільства, обов'язково повинна передбачати та супроводжуватися адекватними процесами інформаційного впливу, що включають систему пізнавальних та комунікативних елементів, тобто грамотною інформаційною політикою, яка сприятиме цілеспрямованому позиціонуванню судової реформи, пропагуючи її цінності, створюючи та розвиваючи позитивний імідж судової системи.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані в дисертації положення, висновки та пропозиції є відповідним внеском у розвиток науки судового права і можуть бути використані у:

науково-дослідній сфері – для подальших наукових досліджень теоретичних засад судової реформи та практичних проблем її реалізації (акт впровадження Національної школи суддів України від 30 січня 2017 року);

нормотворчій сфері – для вдосконалення чинного законодавства та в законопроектній роботі з питань реформування судової системи (акт впровадження Комітету Верховної Ради України з питань правової політики та правосуддя від 07 лютого 2017 року);

правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності процесу реформування судової системи та правозастосовної діяльності судів загальної юрисдикції (акт впровадження Вищої ради юстиції від 13 грудня 2016 року, акт впровадження Верховного Суду України від 27 грудня 2016 року, акт впровадження Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 01 лютого 2017 року);

навчальному процесі – при підготовці навчальних посібників, підручників, а також під час викладання дисциплін: «Організація судових та правоохоронних органів», «Організація судової влади в Україні», «Цивільний процес», «Господарський процес», «Кримінальний процес», «Адміністративний процес», «Судове право» тощо (акт впровадження Академії адвокатури України від 06 лютого 2017 року).

Особистий внесок здобувача. Дисертація виконана здобувачем особисто та є самостійним дослідженням. В опублікованих працях, написаних у співавторстві, власні теоретичні розробки дисертанта становлять визначений у списку публікацій

обсяг. Наукові ідеї, що належать співавторам опублікованих праць, у дисертації не використовувались.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження, його положення і висновки оприлюднено автором на науково-практичних міжнародних та всеукраїнських конференціях, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Правові реформи в пострадянських країнах: досягнення і проблеми» (м. Кишинів, Республіка Молдова, 28–29 березня 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом» (м. Київ, 26 вересня 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми судового права» (м. Харків, 30 жовтня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Верховенство права та правова держава» (м. Ужгород, 16–17 жовтня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Právna veda a práx: výzvy moderných európskych integračných procesov» (м. Bratislava, Slovenská republika, 27–28 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції» (м. Дніпропетровськ, 27–28 листопада 2015 року); IV науково-практичній конференції «Чорноморські політологічні читання» (м. Одеса, 11–12 грудня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні проблеми юридичної науки: сучасний стан та перспективи вдосконалення» (м. Київ, 18–19 липня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Пріоритетні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Київ, 23–24 липня 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Європейські стандарти діяльності прокурора, слідчого та адвоката у кримінальному провадженні» (м. Київ, 26 листопада 2015 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у ХХІ ст.» (м. Запоріжжя, 29–30 січня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права» (м. Львів, 18–19 березня 2016 року); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми реформування прокуратури» (м. Харків, 15 квітня 2016 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні» (м. Херсон, 7–8 жовтня 2016 року).

Публікації. Основні положення і висновки дисертації відображено у монографії, 37 статтях, із яких 33 опубліковано в наукових фахових юридичних виданнях, у тому числі 4 – у зарубіжних фахових виданнях, 8 – у виданнях України, внесених до міжнародних науково-метричних баз, а також 16 тезах доповідей на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, чотирьох розділів, що містять шістнадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 472 сторінки, із них основного тексту – 379 сторінок. Список використаних джерел налічує 538 найменувань і розміщений на 56 сторінках. Додатки – на 37 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, ступінь її наукової розробки, зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано його методологію та емпіричну базу, розкрито наукову новизну та практичне значення одержаних результатів, їх апробацію.

Розділ 1 «Теоретичні засади судової реформи» складається з п'яти підрозділів, в яких досліджено поняття судової системи як об'єкта реформування, поняття судової реформи та її загальну характеристику, послідовність і технологію реформування судової системи, стратегію й тактику реалізації судової реформи, а також її співвідношення зі стабільністю судової системи.

У *підрозділі 1.1. «Судова система як об'єкт реформування»* з'ясовано зміст категорії «судова система». Встановлено, що на різноманіття поглядів щодо тлумачення цього терміна впливає дуалістичність використання поняття «система»: з одного боку, воно використовується для визначення об'єктивно існуючих феноменів, а з іншого, – як метод вивчення та представлення феноменів, тобто як суб'єктивна модель реальності. Проте різні системні концепції не слід протиставляти, вони лише розкривають нові аспекти поняття «система», тим самим набуваючи евристичної цінності.

Проаналізовано основні підходи, які існують у доктрині, щодо тлумачення судової системи та запропоновано авторський підхід, за якого поняття «судова система» запропоновано розглядати на трьох рівнях: традиційному, вузькому та широкому. При цьому кожен наступний рівень включає попередній як складову частину.

На основі аналізу суб'єктного складу судової системи обґрунтовано доцільність надання державній виконавчій службі статусу самостійного органу судової влади, підзвітного вищому органу суддівського самоврядування. Це забезпечить цілісність і завершеність структури судової системи, обумовленої необхідністю виконання єдиної функції – здійснення правосуддя з метою задоволення потреб суспільства у вирішенні конфліктів у легальний спосіб.

У *підрозділі 1.2. «Поняття та загальна характеристика судової реформи»* надано загальну характеристику та розкрито сутність судової реформи, яка передбачає її відповідність певним засадам.

На підставі системного аналізу доробку наук соціології, інституціональної економіки, теорії систем, політології та філософії встановлено та обґрунтовано необхідність відповідності реформаційного процесу в судовій системі принципам мети, ціни, засобів, стабільності, альтернатив, відповідальності та правових гарантій. Аргументовано, що судова реформа повинна відповідати таким характеристикам (вимогам), як прогресивність, прогнозованість, цілеспрямованість, наукова обґрунтованість, гнучкість, мотивованість, змістовність, послідовність, незворотність. Крім того, судова реформа має бути інформаційно забезпечена, економічно доцільна, соціально виправдана та політично скоординована. Наголошено, що судова система завжди буде віддзеркаленням того суспільства, в

якому вона функціонує. Тому джерелом змін у ній є численні фактори зовнішнього (політичного, економічного, соціального, технічного) та внутрішнього (наприклад, конкуренція судових юрисдикцій) характеру. Чільне місце серед них посідає ідеологія.

Зроблено висновки про те, що: 1) судова реформа є управлінським рішенням, а тому повинна відповідати ряду загальних вимог, серед яких: всебічна обґрунтованість, своєчасність, повнота змісту, повноважність та погоджуваність; 2) судову реформу завжди здійснює державна влада, тому саме її заінтересованість є вихідним моментом у її проведенні. Остання теза зумовлює низку закономірностей відносно судової реформи, які притаманні загалом політичній реформі: а) реформа неможлива без наслідків, небажаних з точки зору мети, поставленої реформаторами. Тому необхідна рефлексія реформаторської політики; б) політична реформа неможлива без зміцнення опозиційних сил, які зростають пропорційно масштабу реформи. Чим масштабніша реформа, тим більшу опозицію вона викликати.

Зауважено, що судова реформа як управлінське рішення вимагає належного ресурсного забезпечення, що потребує вирішення питання обмеженості ресурсів та пріоритетів, одним із аспектів якого є проблема «сумісності стимулів». Щоб судова реформа була успішною, важливо досягти балансу між стимулами приватних осіб, законодавчої і виконавчої влади та представників суддівського корпусу. В контексті дослідження цієї проблеми, на підставі аналізу зарубіжного наукового доробку, зокрема, теорії судової незалежності (М. Рамсайер) і теорії стратегічного тиску (М. Попова), з'ясовано, що в Україні, яка відноситься до країн так званої електоральної демократії, політична конкуренція перешкоджає незалежності судової системи, оскільки особи, які перебувають при владі, набагато більше заінтересовані у залежній судовій системі, аніж у незалежній.

У підсумку сформульовано авторське визначення судової реформи, а саме: судова реформа це складова державної політики, що передбачає заплановані цілеспрямовані зміни (перетворення) у судовій системі держави, які продукуються владою з метою вдосконалення її функціонування, зумовлені необхідністю адаптації судової системи до змінних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, реалізуються відповідно до обраної політиками стратегії, та потребують відповідного ресурсного забезпечення

У *підрозділі 1.3. «Послідовність і технологія судової реформи»* розглянуто послідовність і способи реформування судової системи, уявлення про які зумовлені необхідністю дотримання принципу правових гарантій.

На підставі наукових праць у галузі права та державного управління з'ясовано, що реалізація судової реформи передбачає такі етапи: 1) підготовка судової реформи; 2) упровадження реформи; 3) розвиток реформаційного процесу.

Розглянуто існуючі способи реформування судової системи та аргументовано доцільність індивідуального шляху розвитку судової системи України з урахуванням історичного, культурного розвитку нашої держави та суспільства, відповідно до існуючих у державі економічних, соціальних і політичних умов.

З огляду на широку популярність серед українських реформаторів такого способу, як запозичення окремих інститутів судової влади, які добре функціонують

в інших країнах (трансплантація інститутів), його аналізу приділено особливу увагу. Зауважено, що, попри наявність певних переваг, цей спосіб є досить ризикованим і характеризується високим ступенем відторгнення чи дисфункції запозичених інститутів. На підставі аналізу наукового доробку інституціональної економіки встановлено наявність та наведено приклади таких видів трансплантаційних дисфункцій у судовій системі: 1) атрофія і переродження інституту; 2) активізація альтернативних інститутів і відторгнення; 3) інституціональний конфлікт. Наголошено, що головною небезпекою при проведенні реформ є виникнення інституціональних пасток – неефективних, але стійких норм поведінки (інститутів). Їх сутність розкрита на прикладах неефективного інституту виконання судових рішень і дисфункціонального інституту забезпечення єдності судової практики. Стійкість неефективних інститутів забезпечують такі універсальні механізми, як: ефекти координації, навчання, сполучення, а також культурна інерція.

У підрозділі 1.4. «*Стратегія і тактика судової реформи*» розкрито авторський погляд на проблему вибору перспективної траєкторії розвитку судової реформи як послідовності та компліментарності запроваджуваних змін, що мають високий шанс на успіх, яка є однією з головних завдань реформаторів.

На основі категорій теорії управління сформульовано та охарактеризовано базові складові ефективної стратегії судової реформи, якими є: 1) інформація, яку слід аналізувати, систематизувавши у відповідні інформаційні блоки (блок цілей реформування, блок поточного стану контрольних параметрів реформування та блок похибки реформування). Такий підхід до аналізу інформації дозволяє забезпечити гнучкість судової реформи, передбачаючи можливість вибору варіантів та досягнення певних компромісів, а отже, корегування реформи; 2) передбачуваність розвитку судової реформи під впливом зовнішнього середовища та внутрішніх зв'язків системи, яка становить сукупність таких компонентів, як: аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовища судової системи, прогностичну компетентність реформаторів, інформаційне забезпечення стратегічного процесу реформування, суб'єктивні чинники; 3) темп реалізації судової реформи (швидкість впровадження змін); 4) суспільна ціна судової реформи, під якою розуміється співвідношення (дисбаланс) позитивних і негативних наслідків від реформування як для самої судової системи, так і для суспільства як метасистеми, невід'ємною частиною якого вона є; 5) діалог між владою, науковцями, представниками суддівської спільноти, громадськістю та ЗМІ.

У контексті аналізу наведених елементів зроблено висновок про те, що реформування судової системи є певною мірою ризикованим заходом, оскільки об'єктивно характеризується певною невизначеністю, а судова реформа – ризикованим завданням.

На підставі аналізу переваг та недоліків існуючих підходів щодо швидкості впровадження змін обстоюється точка зору щодо необхідності застосування градуалістського підходу під час вибору темпу реформування судової системи. Водночас історичний досвід свідчить про нехтування реформаторами зазначеного параметру. Тож процес реформування судової системи України можна

охарактеризувати як шокову стратегію трансплантації інститутів із дуже короткими часовими вимірами.

Наголошується на тому, що ефективна стратегія судової реформи повинна передбачати організацію діалогу між представниками різних соціетальних груп для пошуку рішень, найбільш близьких до консенсусу. Запропоновано диференціювати його суб'єкти таким чином: 1) органи державної влади; 2) недержавні інституції; 3) засоби масової інформації. Наведено аргументи на користь партнерства державної влади та ЗМІ у процесі розробки судової реформи.

У *підрозділі 1.5. «Судова реформа та стабільність судової системи»* розглядається значення судової реформи в контексті стабільності судової системи.

Зважаючи на те, що судова система є соціальною системою, крізь призму змістовного аналізу категорії «соціальна стабільність» сформульовано авторське визначення поняття «стабільна судова система», яке охоплює такі ознаки як: цілісність, стійкість та розвиток.

Аргументовано, що цілісність судової системи як складова стабільності означає збереження за будь-яких умов її системних (інтегральних) властивостей. Зроблено висновок про те, що системоутворюючий процес має зворотний зв'язок: елементи судової системи, об'єднуючись завдяки своїм взаємозв'язкам та взаємодії в одне ціле як системне явище, генерують появу нових властивостей, які не притаманні їм окремо. Ті ж, своєю чергою, забезпечують існування явища як єдиного цілого, що дає підстави називати його системою.

Наголошено, що стійкість судової системи пов'язана з її адаптивним потенціалом (можливостями системи пристосовуватися до змін середовища). Доведено, що у цьому сенсі судова реформа є механізмом адаптації судової системи до змінних умов зовнішнього середовища. Тому при плануванні судової реформи слід враховувати адаптивний потенціал судової системи, щоб не перевищити його межі. Зроблено висновок про те, що визначальним для стійкості судової системи є баланс параметрів інституціонального, організаційного (структурного) та функціонального характеру: організаційна структура судової системи повинна задовольняти потреби її інститутів, забезпечуючи тим самим ефективність функціонування судової системи. У зв'язку з цим наведено додаткові аргументи на користь організації судоустрою за формулою «суд однієї ланки = одна судова інстанція».

На підставі змістовного аналізу категорії «розвиток» характеризується розвиток судової системи як поступовий процес незмінного, постійного збереження старого, «цінного» в новому, що відображає напрям переходу від попереднього стану до якісно нового на основі послідовної реалізації ланцюга діалектичних заперечень. Акцентовано увагу, що розвиток судової системи завжди передбачає зміни у ній. Однак не всі зміни передбачають розвиток, так само як не завжди розвиток є прогресом. Продемонстровано, що прогресивні зміни у судовій системі є наслідком ускладнення її структури, так і наслідком спрощення її елементів. Судова реформа у цьому сенсі є каталізатором розвитку судової системи.

Аргументовано, що стабільність судової системи існує у трьох іпостасях: інституціональній, організаційній та функціональній. Інституціональна стабільність

судової системи передбачає відносну константність основоположних інститутів судової системи у процесі їх взаємозв'язку та взаємодії. У цьому сенсі її ознаками, але не винятковими, є стабільність принципів судової системи, стабільність судової процедури, стабільність судової практики. Організаційна стабільність судової системи характеризує судову систему з точки зору відносної сталості її організаційної структури, яка, в свою чергу, передбачає дві складові: 1) стабільність законодавства у сфері судової влади; 2) незмінність протягом тривалого часу судоустрою держави. Функціональна стабільність судової системи полягає у можливості судової системи функціонувати відповідно до своєї основної мети.

Запропоновано також виділити рівні стабільності судової системи: 1) внутрішня стабільність судової системи (стабільність її елементів); 2) стабільність внутрішніх зв'язків і взаємодії елементів судової системи між собою; 3) стабільне функціонування судової системи як єдиного цілого.

Зроблено висновок, що реформування судової системи як механізм запровадження прогресивних змін, який забезпечує її розвиток, є необхідною умовою життєдіяльності судової системи, а судова реформа є тим інструментарієм, що дає змогу судовій системі адаптуватися до змінних умов зовнішнього середовища, забезпечуючи таким чином її цілісність, стійкість та розвиток, які є невід'ємними складовими стабільності судової системи.

Розділ 2 «Історія та перспективи розвитку судової реформи» містить п'ять підрозділів, в яких досліджено генезу судової реформи та її перспективи в загальній парадигмі розвитку держави крізь призму відповідності впроваджуваних заходів сформульованим засадам реформування.

У підрозділі 2.1. **«Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 року як передумова існування сучасної судової системи»** проаналізовано період реформування судової системи, поштовхом до якого стала Концепція судово-правової реформи в Україні, схвалена Постановою Верховної Ради України від 28 квітня 1992 року.

Досліджено та систематизовано передумови реформування судової системи, «успадкованої» Україною в результаті розпаду СРСР. Аргументовано, що на еволюцію вітчизняної судової системи значною мірою вплинула відсутність у той час в Україні чітких орієнтирів у виборі майбутньої моделі судової системи та вектору її розвитку, що було зумовлено чинниками геополітичного характеру.

На основі аналізу положень Концепції обґрунтовано її суттєві переваги та недоліки. Констатовано, що Концепція започаткувала динамічний розвиток вітчизняного законодавства у сфері організації і функціонування судової влади, в основі якого лежало радянське законодавство останніх років. Надано критичну оцінку обраній структурі судоустрою, «верхівка» якої передбачала існування окремих Верховного Суду, Конституційного Суду, Верховного Арбітражного Суду. Продемонстровано залежність ефективності судової реформи від соціально-економічних умов, в яких вона реалізується. З'ясовано, що причиною гальмування судової реформи була політична криза 1993–1994 років, спричинена політичним протистоянням між президентом та парламентом, юридичним підґрунтям якої була чинна на той час Конституція УРСР.

У підсумку сформульовано позитивні тенденції, виявлені внаслідок реалізації судової реформи: динаміка розвитку категорії «судова система» у напрямі від «функції» до «інституту незалежної та самостійної судової влади»; забезпечення незалежності та самостійності судової влади як визначальних умов ефективного функціонування судової системи шляхом запровадження правових і соціальних гарантій; розширення судової юрисдикції внаслідок формування арбітражного судочинства та віднесення до компетенції суду розгляду справ про оскарження рішень, дій чи бездіяльності адміністративних органів; закріплення та розширення демократичних принципів здійснення судочинства; розширення судового контролю за органами попереднього розслідування, що сприяло дотриманню та захисту прав людини; трансформація інституту прокуратури; модернізація інституту адвокатури.

Підрозділ 2.2. «Конституція України – основа для реформування судової влади та правосуддя» присвячено дослідженню процесів реформування судової системи, зумовлених прийняттям у 1996 році Конституції України.

Аргументовано, що значний вплив на розвиток судової реформи мав Конституційний Договір, підписаний між Верховною Радою України та Президентом України 08 червня 1995 року, багато положень якого лягло в основу Конституції України. Аналіз Договору Венеціанською Комісією започаткував активний діалог, який згодом переріс у співробітництво України з органами Ради Європи, що давало можливість використовувати її науково-експертний потенціал у реформуванні вітчизняної судової системи.

Наголошено на особливій цінності конституційних положень у сфері судової влади для того періоду розвитку державності. Відзначено дві характерні риси цього періоду судової реформи: 1) перейнявши деякі ідеї, передбачені Концепцією, Конституція України, однак, не стала її «послідовницею»: багато ідей Концепції залишилось поза сферою її регулювання, деякі питання були вирішені у кардинально інший спосіб; 2) вона продемонструвала високий ступінь узгодженості конституційних норм із зробленими європейською спільнотою зауваженнями.

Водночас констатовано, що судова реформа в цей період набула інертного еkleктичного характеру, спричиненого відсутністю основних нормативних актів, які б органічно конкретизували і деталізували конституційні положення, наповнюючи їх саме тим змістом, що й закладався в Конституцію України. Зазначено, що найбільшим здобутком судової реформи після ухвалення Конституції України слід вважати початок функціонування Конституційного Суду України та Вищої ради юстиції.

Наголошено на особливій ролі Конституційного Суду України в процесі подальшого реформування судової системи як його об'єкта та суб'єкта. Як суб'єкт судової реформи він не є її безпосереднім ініціатором, а діє опосередковано, впливаючи на розвиток судової влади через сформульовані у своїх судових рішеннях правові позиції, які є загальнообов'язковими. Саме їх імперативний характер дозволяє органу конституційної юрисдикції, на відміну від інших суб'єктів судової влади, впливати на процес реформування судової системи, корегувати його. Таким чином, визначено статус Конституційного Суду України як регулятора (той, що регулює, спрямовує розвиток чого-небудь) судової реформи. Утворений у

результаті реформування судової сфери державної діяльності, Конституційний Суд України перетворився на об'єкт судової реформи, що зумовлено необхідністю удосконалення його функцій та повноважень. Таким чином, удосконалення функціонування органу конституційної юрисдикції як об'єкта реформування впливає на рівень (якість) його діяльності як суб'єкта реформування. Чим ефективніше функціонує Конституційний Суд в державі, тим більше шансів на розвиток судової реформи відповідно до ідеології правової держави та верховенства права.

З точки зору необхідності розвитку процесуальної форми критично оцінено реформування стадії виконання судових рішень. Аргументовано, що з віднесенням повноважень щодо виконання судових рішень до функцій органів виконавчої влади фактично відбулась відмова від системи процесуальних гарантій, що традиційно забезпечувались цивільною процесуальною формою. Проте діяльність, що передбачає безпосереднє застосування примусу, в більшій мірі, ніж будь-яка інша, потребує реалізації процесуальних гарантій. У зв'язку з цим зроблено висновок, що з прийняттям Конституції України судова реформа, декларуючи одні цінності, не лише їх не забезпечила, а навпаки – пішла шляхом нівелювання історично існуючих в межах цивільної процесуальної форми гарантій прав особи, додавши в правосуддя елемент непередбачуваності.

У *підрозділі 2.3. «Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи»* надано оцінку законодавчим заходам 2001 – 2002 років, спрямованим на реформування судової системи з метою приведення її у відповідність з вимогами Конституції України, що історично отримали назву «мала судова реформа».

Констатовано, що формально мета «малої судової реформи» була досягнута, що дало можливість уникнути колапсу загалом правової системи держави. Однак поспіх, з яким вони приймалися, дався взнаки. На підставі аналізу положень відповідних нормативних актів та наукових думок того часу встановлено, що найбільш гостро стояло питання вибору необхідної державі моделі судоустрою, що спричинило радикальні зміни у цій сфері. Критично оцінено передбачену Законом України від 07 лютого 2002 року «Про судоустрій України» систему судів загальної юрисдикції, яку становили: 1) місцеві суди; 2) апеляційні суди, Апеляційний суд України; 3) Касаційний суд України; 4) вищі спеціалізовані суди; 5) Верховний Суд України. Обґрунтовано, що в її основі лежить підхід, за якого нові для судової системи функції (апеляції та касації) розподілялися між наявними органами судової системи, при цьому зберігалися їх попередні повноваження, що призводило до диспропорції. А прогалини, що утворювалися, заповнювались шляхом створення нових судових органів, що значно ускладнювало зрозумілість та доступність судової системи, розбалансовувало її. Наведено ряд стратегічних факторів, які не були враховані реформаторами, що відобразилося на досягненні цілей судової реформи: норми закону про створення Касаційного суду України було визнано неконституційними, а намір створити Апеляційний суд України так і не було втілено. Єдиною системою органів, утвореною відповідно до Закону України «Про судоустрій України», стала Державна судова адміністрація України.

Відзначено, що з прийняттям Закону України «Про судоустрій України» відбулось суттєве розширення компетенції Президента України у сфері судової влади, а відтак і його вплив на неї, що суперечило цілям судової реформи, визначальною серед яких було гарантування незалежності та самостійності судової влади.

Окрему увагу приділено бурхливому розвитку матеріального законодавства: прийняття Кримінального кодексу України, Цивільного кодексу України, Сімейного кодексу України та Господарського кодексу України давало можливість законодавчо вирішити питання модернізації процесуального законодавства – найбільш значимого з точки зору захисту прав, свобод та інтересів людини аспекта реформування судової влади. Наголошено на особливій цінності прийнятих Цивільного процесуального кодексу України та Кодексу адміністративного судочинства України. Надано характеристику їх інноваційним положенням.

Зроблено висновок про інтенсивний, але безсистемний характер судової реформи у цей період. Кардинально протилежні ідеї щодо необхідної державі моделі судоустрою зумовлювали компромісний характер відповідних законів, що робило траєкторію розвитку судової системи хаотичною та призвело до суперечливих наслідків. З одного боку, запроваджувались та поступово починали функціонувати прогресивні інститути (апеляція, касація, адміністративна юстиція). З другого – ігнорування особливостей внутрішнього та зовнішнього середовища, в яке імплементалися нові інститути, призводило до дисфункцій у судовій системі (конфлікту судових юрисдикцій, подвійної касації в господарському судочинстві).

Підрозділ 2.4. «Наслідки реалізації Концепції вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів 2006 року» присвячено дослідженню періоду судової реформи, поштовхом до якого стала Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів, схвалена Указом Президента України від 10 травня 2006 року.

Акцентовано увагу на тому, що зі змінами у суспільно-політичному житті України у 2004 році ініціативу в процесі подальшого реформування судової системи узяв Глава держави, роль якого у наступні роки виявилася ключовою у формуванні ідеології судової реформи та змісту конкретних законодавчих заходів, незалежно від того, хто саме обіймав цю політичну посаду. Здійснено аналіз положень Концепції судівництва крізь призму розроблених теоретичних засад судової реформи, акцентовано увагу на її перевагах та недоліках. Зауважено, що першоосновою всіх запланованих нововведень було прагнення змінити тогочасну модель судоустрою, що, з огляду на дисбаланс, який існував у системі судів загальної юрисдикції, було виправданим і зрозумілим. Наголошено, що незважаючи на палкі дискусії в експертному середовищі з приводу пропонованих новацій, у суспільстві судова реформа в той період не знаходила належної підтримки, про що свідчать результати соціологічних опитувань. Сформульовано ймовірні причини такого стану. Підкреслено, що шанси на успішне досягнення задекларованих судовою реформою цілей мізерні, якщо вона не має підтримки у суспільстві. В такому разі жорстка політична воля у поєднанні з державним примусом – єдиний важіль, спроможний

«нав'язати» суспільству потрібні владі зміни у сфері судової діяльності. Однак у цьому разі розвиток дисфункцій та закріплення «неформальних практик» у судовій системі неминучі.

Зауважено, що новий імпульс судова реформа отримала у 2010 році зі зміною Глави держави та ухваленням ініційованого ним Закону України від 07 липня 2010 року «Про судоустрій і статус суддів». Аргументовано, що в його положеннях отримали законодавче втілення ідеї та основні положення Концепції судівництва, хоч і в дещо модифікованому виді. Проаналізовано нововведення, упроваджені цим Законом. Наголошено на екстенсивності обраного шляху реформування судоустрою, який був ірраціональним, оскільки незважаючи на усунення наявної до того часу асиметричності, гармонії у судовій системі досягнуто не було: збалансована чотириланкова система судів не узгоджувалася з передбаченими принципом інстанційності трьома судовими інстанціями. Це суперечило існуючим у природі та теорії систем законам композиції, пропорційності та гармонії, які визначають оптимальне співвідношення між елементами системи.

Окремо розглянуто питання прийняття у 2012 році Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Проаналізовано умови та наслідки їх упровадження.

Зроблено висновок про те, що реформування судової системи в цей період було механізмом концентрації державної влади в руках Президента України. Це порушувало систему «стримувань та противаг» і відкривало широкі можливості до узурпації влади. Порушення цього вкрай хиткого балансу у взаємодії влади з судовою системою було однією з передумов загальної політичної нестабільності та кризи, яка назривала у суспільстві.

У *підрозділі 2.5. «Перспективи розвитку судової системи у світлі конституційної реформи»* надано оцінку сучасному періоду реформування судової системи, ознаменованому революційними змінами у суспільно-політичному житті держави кінця 2013 – початку 2014 року.

Проаналізовано та висловлено авторську позицію щодо впровадження інституту люстрації у судовій системі, що є характерною особливістю цього періоду судової реформи. Досліджено положення Стратегії реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів на 2015 – 2020 роки, схваленої Указом Президента України від 20 травня 2015 року.

Акцентовано увагу на вплив чинників зовнішнього середовища, зокрема геополітичних, на розвиток судової реформи, які спричинили низку змін, що за змістом і спрямуванням носили характер контрреформи (відновлення системи військових прокуратур, яка була ліквідована в 2012 році із впровадженням КПК України).

Констатовано закономірність конституційних змін у сфері судової влади. Наголошено на кулуарному прийнятті Закону України від 02 червня 2016 року «Про судоустрій і статус суддів», який став найбільш «закритим» для обговорення Законом серед усіх, що досі приймалися у сфері правового регулювання функціонування судової системи. Системно проаналізовано його положення та положення Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо

правосуддя)». Критично оцінено термінологічні зміни та зміни у назвах окремих органів судової влади. Аргументовано необхідність закріплення структури судової системи держави на рівні Основного Закону. Доведено, що з точки зору положень цивільного законодавства за всіма ознаками *de facto* має місце не ліквідація Верховного Суду України та вищих спеціалізованих судів, а реорганізація шляхом приєднання. У цьому аспекті наголошено на кадровій домініанті впроваджуваної судової реформи та її суспільній ціні. Проаналізовано запропоновану структуру судоустрою на предмет її раціональності. Наголошено на тому, що відбулася підміна понять «судова влада» та «правосуддя», що слід вважати однозначним регресом.

Підтримано ідею системного реформування судоустрою, а також інститутів адвокатури та прокуратури. Водночас висловлено певні застереження щодо обмеження функцій прокуратури та запровадження «монополії» адвокатури на судовий процес.

На підставі проведеного аналізу зроблено висновок про те, що впроваджувана судова реформа характеризується браком стратегічних складових: аналізу факторів зовнішнього та внутрішнього інституціонального середовища, оцінки відповідних ризиків, нехтуванням наукового доробку тощо, а також відзначається застосуванням радикальних, а не поступальних, еволюційних заходів. У цьому контексті наголошено на безперспективності та шкідливості поєднання форм і технологій реформ із революціями (проведенням реформ революційними методами), оскільки такі зміни багато в чому супроводжуються тими ж негативними суспільними явищами, що й революції (насильство, тоталітарний спосіб упровадження, гостре політичне протистояння, аномально висока ціна змін тощо).

Розділ 3 «Вплив конвенційно-правових позицій Європейського суду з прав людини на реформування судової системи» складається з трьох підрозділів, присвячених аналізу розвитку судової системи під впливом прецедентної практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), яка, на відміну від інших міжнародних документів, має імперативний характер.

У *підрозділі 3.1. «Розвиток матеріально-правового аспекту судової системи під впливом конвенційно-правових позицій Європейського суду з прав людини»* розглянуто вплив рішень ЄСПЛ на судову реформу з точки зору розвитку матеріального аспекту судової системи за такими умовними напрямками: 1) формування нових принципів та підходів у створенні умов для забезпечення державою правового захисту людини; 2) зміна чинного законодавства – норм матеріального права з метою посилення гарантій прав людини та можливостей їх реалізації; 3) застосування національними судами при розгляді справ норм Конвенції та прецедентної практики ЄСПЛ.

Наголошено, що здійснюючи тлумачення норм Конвенції у світлі обставин конкретної справи, ЄСПЛ модифікує зміст існуючих гарантій прав людини, що може спричинити необхідність внесення змін до законодавства на національному рівні з метою усунення причин порушення прав людини у державі. Саме тому рішення ЄСПЛ є чинником (рушійною силою), який на державному рівні суттєво

впливає на нормотворчість у сфері захисту прав і свобод людини, а отже, і у сфері правосуддя.

Зазначено, що досі механізм застосування правових позицій ЄСПЛ вітчизняними судами залишається невідпрацьованим, а практика такого застосування не є системною. Зокрема, результати вибіркового аналізу судових рішень засвідчили існування двох підходів: 1) застосування судом правової позиції ЄСПЛ за наявності прогалин у національному законодавстві чи колізії правових норм; 2) посилення у судовому рішенні на правову позицію ЄСПЛ як субсидіарне обґрунтування висновків у конкретній справі. Причому превалює саме другий підхід. У зв'язку з цим вбачається необхідність їх уніфікації, наприклад, шляхом надання відповідних роз'яснень у вигляді постанов пленуму вищого судового органу у системі судів загальної юрисдикції.

На підставі аналізу окремих рішень ЄСПЛ у справах проти України окреслено перспективу законодавчих змін у сфері правового регулювання деяких суспільних відносин. Наголошено на особливому значенні механізму «пілотних» рішень ЄСПЛ, які містять чіткі вказівки на існування структурних проблем, що лежать в основі порушень, а також вказівки на конкретні засоби чи заходи, які слід здійснити державі, щоб виправити ситуацію.

Підрозділ 3.2. «Вплив прецедентної практики Європейського суду з прав людини на еволюцію процесуальних інститутів судової системи» містить аналіз розвитку вітчизняної судової процедури крізь призму тлумачення ЄСПЛ складових права на справедливий суд, гарантованого статтею 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, за такими векторами: 1) порушення справедливого публічного розгляду справи; 2) незаконний склад суду; 3) порушення принципу незалежності та безсторонності суду; 4) порушення принципу юридичної визначеності у зв'язку зі скасуванням остаточних судових рішень, що набрали законної сили; 5) порушення розумних строків: а) судочинства; б) виконання судових рішень.

Досліджено причинно-наслідкові зв'язки розвитку засади публічного судового розгляду справи, яка у розумінні ЄСПЛ охоплює такі притаманні вітчизняній судовій процедурі принципи, як гласність, відкритість, прозорість, доступність.

На підставі проведеного аналізу визначено напрями подальшого удосконалення процесуального законодавства, зокрема, щодо забезпечення вимоги безсторонності суду та принципу правової визначеності. У контексті дослідження останнього констатовано, що більшість рішень щодо порушення принципу правової визначеності, постановлених ЄСПЛ у справах проти України, стосувались існуючої до червня 2001 року в українському процесуальному законодавстві можливості перегляду остаточних і обов'язкових рішень суду в порядку нагляду. Однак подальший його розвиток обумовлює потребу модернізації стадії перегляду судових рішень у касаційному порядку, зокрема у цивільному, господарському та адміністративному процесах. У зв'язку з цим підтримується ідея запровадження ефективних механізмів допуску, так званих «фільтрів», до касаційного оскарження, що підвищить ефективність діяльності суду касаційної інстанції та наблизить

вітчизняну касацію до європейського стандарту її існування як екстраординарної стадії процесу.

Особливу увагу приділено розвитку принципу розумності строків як відносно новій для вітчизняної судової системи процесуальній гарантії прав людини.

Наголошено на тому, що досі найчисельніші порушення Україною статті 6 Конвенції з позиції дотримання розумних строків пов'язані з невиконанням судових рішень національних судів, постановлених на користь заявників, що свідчить про глибинний, системний характер цієї проблеми. Підкреслено, що ЄСПЛ покладає на державу відповідальність за якість функціонування вітчизняної системи виконання судових рішень як національного засобу правового захисту. Серед причин незадовільного стану речей у сфері примусового виконання судових рішень акцентовано увагу на властивій Україні проблемі належної міжвідомчої координації («Бурдов проти Росії (№ 2)»). Щоб її подолати, необхідно змінити сам алгоритм взаємодії державних органів у процесі виконання судових рішень, за якого кожен орган діє в межах виключно своєї компетенції, а за загальний результат не відповідає ніхто. У зв'язку з цим наголошено на необхідності системного реформування сфери виконання судових рішень, яке потребує комплексного підходу з розробкою відповідної стратегії та алгоритму реалізації заходів процесуального та структурного характеру.

У *підрозділі 3.3. «Реформа структурного аспекту судової системи в контексті прецедентної практики Європейського суду з прав людини»* йдеться про вплив рішень ЄСПЛ на розвиток елементів вітчизняної судової системи, які характеризують її структурну складову.

На підставі контент-аналізу рішень ЄСПЛ, крізь призму історичного ракурсу виокремлено найбільш значимі перетворення в сфері організації судової влади. Такими, зокрема, є: 1) модернізація системи арбітражних судів (1997 р.) та їх подальше перетворення в систему господарських судів (2001 р.); 2) запровадження інститутів апеляції та касації з відповідними їм судовими інстанціями (2001 – 2002 рр.); 3) створення системи адміністративних судів (2002 – 2005 рр.); 4) ліквідація військових судів (2010 р.); 5) створення в структурі судової влади цілісної системи органів із забезпечувальними функціями (2010 р.).

Досліджено такі характеристики інституціонального елементу пункту 1 статті 6 Конвенції, як незалежність суду та його формування відповідно до закону. Встановлено, що попри численний науковий доробок тема незалежності суду має невичерпний потенціал до розвитку. Зокрема, розглядається такий її аспект, як «імунітет суду проти позову».

Встановлено, що критерій «суд, встановлений законом» передбачає дві складові: організаційну (організація судової системи повинна регулюватися законами у їх буквальному значенні) та юрисдикційну (суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції). Крім того, правова конструкція «суд, встановлений законом» стосується ще й таких аспектів, як механізм правового регулювання у сфері судоустрою та правомірність діяльності суду у процесі здійснення своїх повноважень. Доведено, що саме юрисдикційна складова має найбільшу перспективу розвитку, оскільки тісно

пов'язана з такими процесуальними інститутами, як компетенція судів щодо розгляду справ, підсудність та склад суду.

Окремо в контексті дослідження критерію «суд, встановлений законом» аналізується проблема «конфлікту юрисдикцій», в межах вирішення якої наводяться доводи на користь ідеї запровадження інституту альтернативної юрисдикції. Аргументовано, що у випадку її реалізації тягар визначення компетентного суду лягатиме на плечі судової системи, а не пересічного громадянина, який не повинен володіти знаннями у сфері застосування норм щодо юрисдикції судів. Таким чином, держава в особі судової системи братиме на себе відповідальність перед людиною за належну організацію ефективного правозахисного механізму, що є першоосновою розвитку громадянського суспільства.

Розділ 4 «Судова реформа у механізмі формування громадянського суспільства» містить два підрозділи, які розкривають механізм взаємодії громадянського суспільства та розвитку судової системи.

У **підрозділі 4.1. «Вплив громадянського суспільства на розвиток судової системи»** наголошено, що концепція громадянського суспільства передбачає високий рівень активності його членів, що в контексті судової влади виражається, зокрема, у таких напрямках: а) звернення особи за судовим захистом своїх прав, свобод чи інтересів як до єдиної легітимної форми врегулювання суспільних конфліктів; б) участь громадян у визначеній законом спосіб у процесі реалізації судової влади; в) активізація громадського контролю за функціонуванням інститутів судової системи.

Аргументовано, що громадський контроль у сфері судової влади є зовнішнім регулятором процесів розвитку судової системи, що скеровує їх у русло відповідних суспільних очікувань, узгоджуючи їх з інтересами соціуму на кожному історичному етапі його розвитку, забезпечуючи у такий спосіб еволюцію судової системи та її взаємозв'язок із суспільством.

Громадський контроль – це механізм, який здатний запобігати появі негативних, руйнівних явищ у судовій системі або своєчасно реагувати на них, удосконалюючи параметри функціонування судової системи, виводячи її на якісно нові рівні та етапи розвитку, що є основою її еволюції.

Розглянуто та диференційовано:

– інститути громадського контролю у сфері судової влади: (а) класичні елементи громадянського суспільства, що характеризуються самоорганізацією та засновані без будь-якої участі держави; (б) організації, створення яких «санкціонується» державою, а їх контроль носить характер «квазігромадського»; (в) міжнародні організації та проекти;

– форми та способи контролю інститутів громадянського суспільства на судову владу: (а) громадський контроль у медіапросторі; (б) громадський моніторинг функціонування судової системи; (в) громадська експертиза актів органів судової влади та їх проектів; (г) громадська ініціатива; (д) громадське оцінювання суддів; (е) громадські (публічні) слухання судової реформи;

– види громадського контролю: (а) зовнішній; (б) внутрішній; (в) змішаний.

Обґрунтовано необхідність запровадження громадського обговорення судової реформи. У зв'язку з цим запропоновано розробити та прийняти відповідний Закон України «Про громадські (публічні) слухання».

Наголошено, що завдання громадського контролю у сфері судової влади полягає у тому, щоб, впливаючи на процеси її розвитку, не обмежувати її діяльність. Необхідність його здійснення не може бути підставою для тотального контролю суспільства за функціонуванням судової системи, оскільки це може перешкоджати її діяльності та призвести до наслідків, шкідливих не лише для судової системи, а й для самого суспільства. Водночас, як форма соціальної активності українських громадян, яка забезпечує їх участь в управлінні державними справами, визначає можливість впливати на управлінські рішення, громадський контроль у судовій системі може забезпечити ефективну комунікацію між владою та громадянським суспільством, використовуючи потенціал обох інституцій на користь стабільного розвитку судової системи, в основі якого – її системне, обґрунтоване та методичне удосконалення та перетворення.

У *підрозділі 4.2. «Судова реформа як чинник еволюції громадянської свідомості суспільства»* досліджено вплив судової реформи на розвиток громадянського суспільства, зокрема на еволюцію його громадянської свідомості.

На підставі існуючих уявлень про громадянську свідомість суспільства обґрунтовано тезу про те, що це тип суспільної свідомості, в основі якого – усвідомлення значимості суспільних інтересів у парадигмі «людина – суспільство – держава», визнання громадянських цінностей як основи механізму управління суспільством і регулювання його функціонування. Сформульовано історично детерміновані унікальні характеристики громадянської свідомості сучасного українського суспільства. Аргументовано, що механізмом подолання суспільних стереотипів і повинна стати судова реформа, спрямована на удосконалення та розвиток інститутів судової системи як елемента соціального цілого.

Висунуто та перевірено гіпотезу про те, що своєрідними «точками дотику» судової системи у взаємовідносинах із суспільством, які найбільш змістовно характеризують їх взаємозв'язок і розвиток яких є визначальним і стратегічним як для визначення цілей реформування судової системи, так і для якісних змін в уявленнях про неї пересічних громадян, є транспарентність, легітимність та участь громадськості у здійсненні правосуддя.

Досліджено характеристики транспарентності та легітимності судової системи як комунікативних та інформаційних явищ, з точки зору їх впливу на еволюцію суспільної свідомості. Обґрунтовано, що вони відображають стан розвитку суспільства, держави, інститутів публічної влади, фіксуючи існуючий на певному етапі соціальний запит, сформований внаслідок дефіциту окремих інституційних складових. У цьому контексті проаналізовано заходи, спрямовані на розвиток цих атрибутів судової системи, та сформульовано відповідні пропозиції.

Виокремлено такі функції транспарентності судової системи: 1) інформаційна; 2) просвітницька; 3) профілактична; 4) стимулююча; 5) комунікативна; 6) захисна; 7) створення та забезпечення можливостей впливу суспільства на розвиток судової

системи, процес її реформування; 8) забезпечення громадського контролю за діяльністю судової влади.

Аргументовано, що рівень суспільної довіри до судової системи прямо пропорційний рівню громадянської свідомості суспільства та навпаки. Тобто, спрямовуючи зусилля у напрямі підвищення рівня довіри до судової влади, ми впливаємо на якісний розвиток суспільної свідомості. Водночас високий рівень громадянської свідомості, який передбачає визнання примату судового захисту у широкому його розумінні, забезпечує та цементує суспільну довіру до інституту суду, обумовлюючи соціальну ефективність судової влади.

Зосереджено увагу на питанні інформаційної політики, яка неодмінно повинна супроводжувати процес реалізації судової реформи, передбачаючи адекватні процеси інформаційного впливу, та під якою запропоновано розуміти систему заходів і засобів, спрямованих на формування, накопичення, поширення і використання інформації будь-якої форми та виду, зміст якої становлять питання про: функціонування судової системи, необхідність її реформування, цілі та завдання судової реформи, напрями та зміст запланованих в її межах заходів, суспільну ціну реформування, очікувані результати. Визначено її цілі: 1) створити можливість для населення спостерігати за процесом реалізації судової реформи; 2) диференціювати інформацію про судову реформу за відповідними напрямками з урахуванням ступеня їх соціальної значущості; 3) сформулювати погляди та розвинути такі ідеї в суспільстві, які забезпечать максимальну суспільну підтримку судової реформи. Досліджено суб'єктно-об'єктний склад інформаційної політики, технологію її реалізації, а також запропоновано механізми популяризації судової реформи.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні зроблено спробу вирішити наукову проблему формування системи сучасних доктринальних знань про судову реформу в Україні, складові її успішної реалізації, особливості та закономірності її перебігу з урахуванням найважливіших факторів, тобто розроблено концепцію судової реформи, на основі якої сформульовано ряд пропозицій та рекомендацій, спрямованих на ефективне реформування судової системи, яке б відповідало сучасним суспільним потребам і очікуванням. До найбільш вагомих результатів роботи можна віднести такі:

1. Судова реформа – це складова державної політики, що передбачає заплановані цілеспрямовані зміни (перетворення) у судовій системі держави, які продукуються владою з метою вдосконалення її функціонування, зумовлені необхідністю адаптації судової системи до динамічних умов зовнішнього та внутрішнього середовища, реалізуються відповідно до обраної законодавчою владою стратегії та потребують відповідного ресурсного забезпечення. В ідеалі судова реформа повинна реалізовуватися з дотриманням принципів мети, ціни, засобів, стабільності, альтернатив, відповідальності та правових гарантій і відповідати таким вимогам, як прогресивність, прогнозованість, цілеспрямованість,

наукова обґрунтованість, гнучкість, мотивованість, змістовність, послідовність і незворотність. Крім того, судова реформа має бути інформаційно забезпечена, економічно доцільна, соціально виправдана та політично скоординована.

Як управлінське рішення, судова реформа в Україні потребує вирішення питання обмеженості ресурсного забезпечення з позиції пріоритетів, що зумовлює потребу критичної оцінки її ролі у загальній парадигмі суспільного та державного розвитку. Судова система є тією сферою, у функціонуванні якої пересікаються інтереси різних соціетальних прошарків: приватних осіб, законодавчої та виконавчої влади, представників суддівського корпусу. Тому для її розвитку важливо, щоб в процесі реформування дотримувалася баланс інтересів цих суб'єктів.

2. Як складний процес умовно керованих перетворень у сфері судової влади, судова реформа повинна здійснюватися поетапно та планомірно, на основі певної стратегії, з урахуванням існуючих у певний час розвитку держави обмежень (політичних, економічних, ресурсних, темпоральних тощо). Це обумовлює необхідність вибору індивідуальної моделі реформування судової системи України. Проте найпоширенішим способом реформування судової системи в Україні є трансплантація (запозичення) окремих інститутів судової влади та правосуддя, які добре функціонують в інших країнах. Попри всю привабливість цього методу, до нього слід ставитися достатньо обережно, оскільки він є досить ризикованим заходом, що характеризується високим ступенем невизначеності, потребує ідентичного інституціонального середовища, в яке впроваджується запозичений інститут. У протилежному випадку існує висока ймовірність відторгнення чи дисфункції запозичених інститутів. Вітчизняний досвід судової реформи у сукупності з науковим доробком інституціональної економіки дозволив виявити у судовій системі такі види трансплантаційних дисфункцій: а) атрофія та переродження запозиченого інституту; б) відторгнення новації; в) інституціональний конфлікт. Внаслідок діяльності дисфункціонального інституту судова система може потрапити в інституціональну пастку (неефективний, але в силу певних обставин стійкий інститут), яка може призвести до того, що судова система обере неефективний шлях розвитку. Сучасними прикладами цього є неефективні інститути виконання судових рішень і забезпечення єдності судової практики.

3. Одним із основних завдань, що належить вирішити реформаторам, є проблема вибору перспективної траєкторії розвитку судової реформи як послідовності та компліментарності запроваджуваних змін. Щоб його вирішити, необхідно володіти сукупністю передумов, набір яких може бути різним, що зумовлює формування індивідуального образу створюваної стратегії. Разом із тим існують певні первинні (основні) елементи розробки стратегії судової реформи, зокрема: 1) інформація, яку доцільно згрупувати в інформаційні блоки (блок цілей реформування, блок поточного стану контрольних параметрів реформування та блок похибки реформування); 2) передбачуваність розвитку судової реформи під впливом зовнішнього середовища та внутрішніх зв'язків системи. Цей елемент передбачає такі компоненти, як: аналіз факторів зовнішнього та внутрішнього середовища судової системи, прогностичну компетентність реформаторів, інформаційне

забезпечення стратегічного процесу реформування, суб'єктивні чинники; 3) темп реалізації судової реформи; 4) суспільна ціна судової реформи; 5) діалог між владою, науковцями, представниками суддівської спільноти, громадськістю та ЗМІ.

4. Судова реформа є необхідною умовою стабільності судової системи, яка досягається не за рахунок незмінності чи статичності, а завдяки умілій реалізації необхідних змін та управлінню цим процесом. У соціальному сенсі вона виступає механізмом адаптації судової системи до змінних умов зовнішнього середовища, забезпечуючи таким чином стійкість судової системи, яка разом з цілісністю та розвитком є невід'ємною складовою стабільності судової системи. Водночас реформування судової системи як механізм запровадження змін забезпечує її розвиток.

Таким чином, стабільна судова система – це система, яка розвивається, зберігаючи водночас свою цілісність, стійкість, та передбачає налагоджений механізм змін, що дає змогу зберігати засади її функціонування у суспільстві. Стабільність судової системи доречно розглядати у трьох іпостасях: інституціональній, організаційній та функціональній.

5. Реалізація судової реформи потребує врахування історичної спадщини та набутого досвіду, оскільки на функціонування будь-якого інституту, зокрема судової влади, впливає його минуле («path dependence»). Сучасна модель судової системи України формувалася упродовж довгих роками під впливом різних факторів геополітичного, політичного, економічного, соціального та культурного характеру.

Історико-правовий аналіз хронології розвитку судової України з часу проголошення незалежності дав можливість виявити низку тенденцій. Зокрема, з'ясовано, що в Україні кожні 4–5 років відбувається оновлення законодавства у сфері функціонування судової влади, що свідчить про циклічний характер судової реформи на вітчизняному просторі. При цьому характерною особливістю кожного циклу є зміна політичної еліти в країні. Зі зміною влади судова реформа щоразу набуває актуальності та першочерговості серед запланованих новою владою державних перетворень. І навпаки: політичні кризи відкидають судову реформу на другий план і гальмують її. Таким чином, ефективна реалізація судової реформи можлива за умови стабільного у широкому сенсі (політичному, економічному, соціальному) суспільства.

6. Дослідження генези судової реформи в Україні, змісту впроваджуваних у різні періоди новацій свідчить про те, що протягом усього часу реформування судової системи домінуючим був та залишається структурний елемент. Кожна «хвиля» судової реформи відзначалася змінами судоустрою, ступінь радикальності яких залежав від різних факторів: політичних, соціокультурних, міжнародних.

Вивчення історії судової реформи в Україні сучасної доби дало можливість дійти ще одного вагомого висновку: кожна нова політична еліта, реформуючи судову систему під різними гаслами (незалежність судової системи, відповідність європейським стандартам, повернення суспільної довіри), намагається зберегти чи посилити важелі впливу на судову систему, що унеможлиблює досягнення цілей, задекларованих судовою реформою, якщо в їх основі – забезпечення прав і свобод

людини. Лише незалежна, самостійна і легітимна судова система може стати для громадян ефективним механізмом захисту їх інтересів. Доки влада не знайде у цьому концепті своїх переваг, проголошені нею цілі реформування залишатимуться популістськими лозунгами.

Незважаючи на «нелінійний» розвиток судової реформи в Україні, зумовлений ігноруванням економічних, політичних соціокультурних чинників, які домінували у різні періоди державного зростання, вона привносила у судову систему якісні зміни, які стають очевидними завдяки ретроспективі. До таких можна віднести модернізацію правового статусу судді, розвиток суддівського самоврядування, функціонування адміністративної юстиції, модернізація судових процедур з метою розширення змагальності та судового контролю за дотриманням законності досудового розслідування у кримінальному провадженні та інші.

7. Значний вплив на реформування судової системи України справляють конвенційно-правові позиції ЄСПЛ, завдяки яким відбувається переоцінка ефективності існуючих національних механізмів захисту, галузей матеріального та процесуального права, національної моделі судової системи. Рішення ЄСПЛ дають можливість зрозуміти, чому суб'єкт звернення до міжнародного суду не зміг захистити своє порушене право за допомогою національного правосуддя, які недоліки правової системи свідчать про незакінченість судової реформи і потребують виправлення, які додаткові механізми потрібні для забезпечення права на належний судовий захист.

Контент-аналіз рішень ЄСПЛ, постановлених у справах проти України та окремих держав-учасниць Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, дав змогу простежити вектори реформування та розвитку вітчизняної судової системи в контексті її відповідності європейським стандартам правосуддя за такими напрямками:

1) розвиток матеріального аспекту судової системи, який у свою чергу передбачає: (а) формування та розвиток нових принципів і підходів щодо функціонування судової системи; (б) розвиток понятійно-категоріального апарату, який застосовують у сфері судового захисту прав, свобод та законних інтересів осіб; (в) удосконалення чинних норм матеріального та процесуального права, спрямоване на посилення гарантій прав людини та можливостей їх реалізації; (г) трансформація професійної правосвідомості відповідно до «духу» Конвенції, що виражається в усвідомленні пріоритету захисту людини, її прав і свобод, та використанню у правозастосовному процесі конвенційних норм і практики ЄСПЛ;

2) удосконалення процесуальної форми, що виражається в необхідності керованого розвитку таких процесуальних інститутів: (а) принципів судочинства (публічного розгляду справи, відкритості та гласності, неупередженого судового розгляду, правової визначеності, розумних строків розгляду справ і обов'язковості виконання судового рішення тощо) та механізмів їх реалізації; (б) судової процедури (у напрямі її спрощення та уніфікації, а також удосконалення її окремих стадій як, наприклад, касаційного провадження); (в) вирішення проблеми «конфлікту судових юрисдикцій» і створення ефективної моделі виконання судових рішень;

3) зміцнення інституціональних складових судової системи та оптимізація структури органів судової влади з метою забезпечення гарантій реалізації особою права на справедливий суд, що вимагає: (а) раціоналізації та гармонізації судового устрою; (б) монолітності органів судової влади (наприклад, віднесення органів державної виконавчої служби до органів судової влади; усунення дублювання повноважень і налагодження конструктивної взаємодії тощо); (в) трансформації правового статусу судді; (г) підвищення ролі суддівського самоврядування у розвитку судової системи; (д) оптимізації участі народу (громадянського суспільства) у відправленні правосуддя.

8. Зовнішнім регулятором процесів розвитку судової системи є громадський контроль у сфері судової влади, який є формою вираження впливу громадянського суспільства на функціонування судової системи, визначає основні вектори її розвитку, контролює процес реалізації судової влади, бере участь у вирішенні суспільно значимих питань у цій сфері.

Громадський контроль – це механізм, який здатний запобігати появі негативних, руйнівних явищ у судовій системі або своєчасно реагувати на них, удосконалюючи параметри функціонування судової системи, виводячи її на якісно нові рівні та етапи розвитку, що є основою її еволюції.

Структуру інститутів громадського контролю в сфері судової влади становлять: а) класичні елементи громадянського суспільства, що характеризуються самоорганізацією та засновані без будь-якої участі держави; б) організації, створення яких «санкціонується» державою, а їх контроль носить характер «квазігромадського»; в) міжнародні організації та проекти.

Формами громадського контролю у судовій системі є: 1) громадський контроль у медіапросторі; 2) громадський моніторинг функціонування судової системи; 3) громадська експертиза актів органів судової влади та їх проектів; 4) громадська ініціатива; 5) громадське оцінювання суддів; 6) громадські (публічні) слухання судової реформи. При цьому важливо передбачити правові запобіжники неправомірного впливу громадського контролю на засаду незалежності судової влади під час здійснення правосуддя.

Видами громадського контролю у сфері судової влади є: а) зовнішній; б) внутрішній; в) змішаний.

9. Популяризація, конструктивізація судової реформи, потреба відповідати суспільним інтересам вимагає впровадження адекватних і дієвих механізмів участі громадянського суспільства в процесі розробки заходів реформування судової системи. Саме тому законопроекти з питань судової реформи, як суспільно значимі, потребують громадського обговорення, оскільки ця форма громадського контролю здатна забезпечити підвищення рівня громадянської свідомості населення, що особливо важливо в умовах критично низьких показників рівня довіри значної частини громадян до усіх вітчизняних інститутів влади. Це актуалізує питання законодавчого врегулювання необхідності проведення публічних слухань судової реформи шляхом прийняття окремого нормативного акта – Закону України «Про громадські (публічні) слухання».

10. Судова реформа, змінюючи та вдосконалюючи функціонування судової системи, є механізмом формування громадянського суспільства, оскільки громадянське суспільство та судова система перебувають у тісному взаємозв'язку як причинно-обумовлені, обов'язкові системні компоненти правової держави. Розвиток одного феномена неможливий без адекватних змін іншого, що в цілому забезпечує їх взаємну еволюцію та сприяє утвердженню правової держави.

Найбільш змістовно взаємозв'язок суспільства та судової системи розкривається за допомогою характеристик транспарентності та легітимності. Ємкі за значенням та інформаційні за своєю суттю, вони впливають на трансформацію суспільної свідомості, яка є неодмінною передумовою формування громадянського суспільства. Тому, розвиваючи ці властивості, судова реформа виступає чинником якісних змін в уявленнях, поглядах громадян на функціонування судової системи, від чого «виграють» і судова система, і суспільство.

11. Судова реформа як механізм, що забезпечує еволюцію громадянської свідомості суспільства, повинна супроводжуватися адекватними процесами інформаційного впливу, що передбачає необхідність проведення належної інформаційної політики, спроможної сформувати оптимальне комунікативне середовище, яке сприятиме цілеспрямованому позиціонуванню судової реформи, пропагуючи її цінності, створюючи та розвиваючи позитивний імідж судової системи, удосконалюючи взаємний зв'язок з громадянським суспільством.

Для цього судова система потребує застосування технологій Public relations та модернізації власних інформаційних ресурсів, яка, серед іншого, передбачає необхідність персоніфікації судової влади.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

1. Хотинська-Нор О. З. Теорія і практика судової реформи в Україні: монографія / О. З. Хотинська-Нор. – К.: Алерта, 2016. – 428 с.

Рецензії на монографію:

1. Гончаренко В. Г. Актуальне видання з питань реформування судової системи України / В. Г. Гончаренко // Право України. – 2016. – № 12. – С. 171 – 173.

2. Яновська О. Г. Теоретико-прикладне дослідження вітчизняної судової реформи / О. Г. Яновська // Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 4. – С. 203 – 205.

Публікації у наукових фахових виданнях України:

1. Хотинська-Нор О. Роль та значення роз'яснень пленуму суду касаційної інстанції в контексті реформування судової системи / О. Хотинська-Нор // Юридична Україна. – 2012. – № 9. – С. 95 – 99.

2. Хотинська-Нор О. Взаємозв'язок понять «судова влада», «правосуддя» і «судочинство» у контексті сучасного реформування / В. Капустинський, О. Хотинська-Нор // Право України. – 2012. – № 9. – С. 363 – 368 (персональний внесок автора 80%).
3. Хотинська-Нор О. Темп реалізації судової реформи як чинник формування її стратегії / О. Хотинська-Нор // Вісник Запорізького юридичного Інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 2. – С. 240 – 245.
4. Хотинська-Нор О. Судова реформа в Україні: послідовність реалізації (теоретичний аспект) / О. Хотинська-Нор // Вісник Запорізького юридичного Інституту Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – № 3. – С. 291 – 297.
5. Хотинська-Нор О. Диференціація процесуального законодавства як чинник організації системи судів загальної юрисдикції / О. Хотинська-Нор // Підприємництво, господарство і право. – 2013. – № 1. – С. 151 – 154.
6. Хотинська-Нор О. Принцип розумності строків як нова засада кримінального провадження / О. Хотинська-Нор // Адвокат. – 2013. – № 2. – С. 11 – 14.
7. Хотинська-Нор О. Окремі питання впровадження ефективних механізмів допуску до касаційного оскарження судових рішень у цивільному судочинстві України / Д. Луспеник, О. Хотинська-Нор // Право України. – 2013. – № 5. – С. 347 – 353 (персональний внесок автора 50%).
8. Хотинська-Нор О. До окремих питань судового контролю за виконанням судових рішень у цивільністичному процесі / О. Хотинська-Нор // Адвокат. – 2013. – № 10. – С. 14 – 18.
9. Хотинська-Нор О. Принципи змагальності та диспозитивності як вихідні засади цивільністичного процесу України / О. Хотинська-Нор // Вісник Вищого адміністративного суду України. – 2014. – № 1 – С. 28 – 33.
10. Хотинська-Нор О. Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на розвиток судових процедур в Україні: окремі аспекти / О. Хотинська-Нор // Вісник Вищого господарського суду України. – 2014. – № 3. – С. 129 – 135.
11. Хотинська-Нор О. До питання тлумачення поняття «судова система» / О. Хотинська-Нор // Судова апеляція. – 2014. – № 3. – С. 6 – 11.
12. Хотинська-Нор О. Вплив правових позицій Європейського суду з прав людини на розвиток правосуддя в Україні: матеріальний аспект / О. Хотинська-Нор // Вісник Академії адвокатури України. – 2014. – Том 11. – Число 3 (31). – С. 8 – 18.
13. Хотинська-Нор О. Право на «суд, встановлений законом» як структурний елемент права на справедливий суд: український контекст / О. Хотинська-Нор // Адвокат. – 2015. – № 1. – С. 24 – 28.
14. Хотинська-Нор О. Теоретичні засади судової реформи: окремі аспекти / О. Хотинська-Нор // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – № 2. – С. 184 – 193.
15. Хотинська-Нор О. Судова реформа: закономірності та особливості реалізації / О. Хотинська-Нор // Право України. – 2015. – № 10. – С. 181 – 188.

16. Хотинська-Нор О. З. Технологія судової реформи: теоретичний аспект / О. З. Хотинська-Нор // Вісник господарського судочинства. – 2015. – № 5. – С. 117 – 122.
17. Хотинська-Нор О. З. Теорія судової реформи: інституціональні пастки / О. Хотинська-Нор // Судова апеляція. – 2015. – № 3. – С. 35 – 42.
18. Хотинська-Нор О. З. Стратегія і тактика судової реформи: окремі методологічні аспекти / О. З. Хотинська-Нор // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2015. – № 35, Частина I, Том 3. – С. 147 – 152.
19. Хотинська-Нор О. З. Значення діалогу у формуванні ефективної стратегії судової реформи / О. З. Хотинська-Нор // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 5. Том 4. – С. 116 – 119.
20. Хотинська-Нор О. З. Значення Концепції судово-правової реформи в Україні 1992 року у реформуванні судової системи. Погляд крізь час / О. З. Хотинська-Нор // Вісник Академії адвокатури України. – 2015. – Том 12. – № 3. – С. 6 – 14.
21. Хотинська-Нор О. З. Перебіг судової реформи з прийняттям Конституції України: історико-правовий аналіз / О. З. Хотинська-Нор // Юридична Україна. – 2015. – № 10–12. – С. 40 – 47.
22. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа в Україні: особливості сучасного формату / О. З. Хотинська-Нор // Вісник кримінального судочинства. – 2015. – № 4. – С. 147 – 153.
23. Хотинська-Нор О. Судова реформа та стабільність судової системи / О. Хотинська-Нор // Слово Національної школи суддів України. – 2016. – № 1. – С. 50 – 61.
24. Хотинська-Нор О. З. Вплив «малої судової реформи» на розвиток судової системи України: теоретико-прикладне дослідження організаційного аспекту / О. З. Хотинська-Нор // Судова апеляція. – 2016. – № 1. – С. 6 – 15.
25. Хотинська-Нор О. З. Транспарентність судової системи та адвокатури як чинник формування громадянської свідомості суспільства / О. З. Хотинська-Нор // Вісник кримінального судочинства. – 2016. – № 2. – С. 176 – 182.
26. Хотинська-Нор О. З. Легітимність як форма комунікації судової системи з громадянським суспільством / О. З. Хотинська-Нор // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 3. – С. 120 – 129.
27. Хотинська-Нор О. З. Еволюція громадянської свідомості суспільства в процесі реалізації судової реформи / О. З. Хотинська-Нор // Вісник Академії адвокатури України. – 2016. – Том 13. – № 2. – С. 16 – 24.
28. Хотинська-Нор О. З. Громадські слухання як неодмінна умова ефективної реалізації судової реформи в Україні / О. З. Хотинська-Нор // Право і суспільство. – 2016. – № 4. – Частина 2. – С. 58 – 63.
29. Хотинська-Нор О. З. Громадський контроль як фактор розвитку судової системи / О. З. Хотинська-Нор // Часопис цивільного і кримінального судочинства. – 2016. – № 4. – С. 108 – 117.

30. Хотинська-Нор О. Інформаційна політика судової реформи / О. Хотинська-Нор // *Право України*. – 2016. – № 9. – С. 121 – 128.

31. Хотинська-Нор О. З. Стабільність судової системи у світлі її реформування: гносеологічний вимір / О. З. Хотинська-Нор // *Вісник Академії адвокатури України*. – 2016. – Том 13. – № 3. – С. 8–14.

32. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа: Матриця: Перезавантаження / О. З. Хотинська-Нор // *Вісник кримінального судочинства*. – 2016. – № 4. – С. 116 – 122.

33. Хотинська-Нор О. З. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів в загальному контексті судової реформи / О. З. Хотинська-Нор // *Судова апеляція*. – 2016. – № 4. – С. 6 – 16.

Публікації в іноземних виданнях:

1. Хотинская-Нор О. Эволюция судебной системы Украины под влиянием прецедентной практики Европейского суда по правам человека / О. Хотинская-Нор // *Legea si viata*. – Martie, 2014. – С. 196 – 199.

2. Хотинская-Нор О. Усовершенствование правового статуса судьи в контексте модернизации судебной власти в Украине / О. Хотинская-Нор // *Право и политика*. – 2014. – № 1. – С. 38 – 42.

3. Khotynska-Nor O. Right to Execute Judicial Decision as Legally Constituted Element of Right to Judicial Defence in Aspect of Legal Positions of the European Court of Human Rights (Ukrainian Context) / О. Khotynska-Nor // *KELM. Knowledge. Education. Law. Management*. – 2014. – № 4. – С. 87 – 98.

4. Хотинська-Нор О. З. Форми та способи громадського контролю в судовій системі України / О. З. Хотинська-Нор // *Visegrad journal on human rights*. – 2016. – № 2/1. – С. 135 – 140.

Тези доповідей:

1. Хотинська-Нор О. З. Реформування судової системи України: чинники, що його спричиняють / О. З. Хотинська-Нор // *Новації кримінально-процесуального законодавства: матеріали науково-практичної конференції (Дніпропетровськ, 6 липня 2012 р.)*. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 78 – 80.

2. Хотинська-Нор О. З. Загальна характеристика судової реформи: теоретичний аспект / О. З. Хотинська-Нор // *Актуальні питання впровадження положень Кримінального процесуального кодексу України у практичну діяльність. Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 12–13 вересня 2012 р.)*. – Дніпропетровськ, 2012. – С. 193 – 195.

3. Хотинская-Нор О. З. Развитие гарантий независимости суда как элемента права на справедливое судебное разбирательство под влиянием прецедентной практики Европейского суда по правам человека / О. З. Хотинская-Нор // *«Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы»*, междунар. науч.-практ. конф. (2014; Кишинэу). *Международная научно-практическая конференция «Правовые реформы в постсоветских странах: достижения и проблемы»*, 28-29

марта 2014 г. / Орг. ком.: Бужор В. [и др.]. – Кишинев: Iulian, 2014 (Tipogr. «Cetatea de sus»). – С. 348 – 350.

4. Хотинська-Нор О. З. Безсторонність суду у цивільному процесі України: на шляху до європейських стандартів / О. З. Хотинська-Нор // Європейські стандарти захисту прав у цивільному судочинстві: випробування часом: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 26 вересня 2014 р.) // за заг. ред. к.ю.н. О. С. Захарової, І. О. Ізарової. – К.: ВД «Дакор», 2014. – С. 357 – 359.

5. Хотинська-Нор О. З. Теорія судової реформи в структурі судового права / О. З. Хотинська-Нор // Актуальні проблеми судового права: матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Івана Єгоровича Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.) / редкол.: Л. М. Москвич (голова) та ін. – Х. : Право, 2015.– С. 104 – 105.

6. Хотинська-Нор О. З. Стабільність судової системи в умовах реформування: до визначення поняття / О. З. Хотинська-Нор // «Верховенство права та правова держава»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Ужгород, 16–17 жовтня 2015 р. – Ужгород: Ужгородський національний університет, 2015. – С. 229 – 231.

7. Хотинська-Нор О. З. Концепція судово-правової реформи в Україні 1992 року: історико-правовий аналіз / О. З. Хотинська-Нор // Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie: Právna veda a prax: výzvy moderných európskych integračných procesov. 27. – 28. novembra 2015. – Paneurópska vysoká škola, Fakulta práva., Bratislava, 2015. – С. 71 – 74.

8. Хотинська-Нор О. З. «Проблема сумісності стимулів» у процесі реформування судової системи / О. З. Хотинська-Нор // Право, держава та громадянське суспільство в умовах системних реформ у процесі євроінтеграції: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Дніпропетровськ, 27–28 листопада 2015 р. – Дніпропетровськ: У 2 частинах. Дніпропетровський гуманітарний університет, 2015. – Частина II.– С. 201 – 204.

9. Хотинська-Нор О. З. Ідеологія як джерело реформування судової системи в Україні / О. З. Хотинська-Нор // Чорноморські політологічні читання: матеріали IV науково-практичної конференції (м. Одеса, 11–12 грудня 2015 р.) / за загальною редакцією д. політ. н., професора Д. В. Яковлева. – Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. – С. 152 – 154.

10. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа і громадянська свідомість суспільства: точки дотику / О. З. Хотинська-Нор // Пріоритетні проблеми юридичної науки: сучасний стан та перспективи вдосконалення: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 18–19 липня 2015 р.). – К. : «Науково-дослідний інститут публічного права», 2015. – С. 244 – 245.

11. Хотинська-Нор О. З. Громадянська свідомість суспільства в контексті судової реформи: до визначення поняття // О. З. Хотинська-Нор // Пріоритетні проблеми реформування системи законодавства України: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 23–24 липня 2015 р.). – К.: «Науково-дослідний інститут публічного права», 2015. – С. 24 – 25.

12. Хотинська-Нор О. З. Судова реформа як механізм формування громадянського суспільства / О. З. Хотинська-Нор // Європейські стандарти діяльності прокурора, слідчого та адвоката у кримінальному провадженні: збірник матеріалів науково-практичної конференції (м. Київ, 26 листопада 2015 р.) / відп. ред. д-р юрид. наук, проф. М. А. Погорецький; Київський національний університет імені Т. Шевченка (кафедра правосуддя), Національна академія прокуратури України (кафедра нагляду за додержанням законів при проведенні досудового розслідування), Рада адвокатів міста Києва. – К.: Прецедент, 2016. – С. 239 – 241.

13. Хотинська-Нор О. З. Конституційний Суд України як регулятор судової реформи / О. З. Хотинська-Нор // Право і держава: проблеми розвитку і взаємодії у ХХІ ст.: тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 29–30 січня 2016 р. / За заг. ред. Т. О. Коломoeць. – Запоріжжя: ЗНУ, 2016. – С. 156 – 160.

14. Хотинська-Нор О. З. Люстрація в судовій системі та судова реформа / О. З. Хотинська-Нор // «Актуальні питання розвитку та взаємодії публічного та приватного права»: матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Львів, 18–19 березня 2016 р. – Львів: Західноукраїнська організація «Центр правничих ініціатив», 2016. – С. 25 – 28.

15. Хотинська-Нор О. З. Трансформація статусу прокуратури в процесі реалізації судової реформи / О. З. Хотинська-Нор // Проблеми реформування прокуратури: матеріали всеукр. наук.- практ. конф. (Харків, 15 квіт. 2016 р.) : у 2 т. / редкол.: Л. М. Москвич (голова), А. В. Лапкін, І. В. Юревич та ін. – Т. 1. – Х.: Право, 2016. – С. 199 – 201.

16. Хотинська-Нор О. З. Вплив громадянського суспільства на розвиток судової реформи в Україні / О. З. Хотинська-Нор // Політико-правові реформи та становлення громадянського суспільства в Україні: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Херсон, 7–8 жовтня 2016 р. – Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 110 – 113.

Публікації, які додатково висвітлюють наукові результати дисертації:

1. Хотинська-Нор О. З. Взаємозв'язок судової влади, правосуддя, судочинства, судоустрою та процесуального законодавства // Теоретико-методологічні засади диференціації та уніфікації в цивільному, господарському й адміністративному судочинстві в Україні: монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. – К.: Ред. журн. «Право України», 2013. – 172 с. – С. 51 – 63.

2. Хотинська-Нор О. З. Діяльність суду на стадії виконання судових рішень // Уніфікація і диференціація процедур цивільного, господарського та адміністративного судочинства: монографія / за заг. ред. В. І. Бобрика. – К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2014. – 202 с. – С. 175 – 193.

АНОТАЦІЯ

Хотинська-Нор О. З. Теоретико-правові та праксеологічні засади судової реформи в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.10 – судоустрій; прокуратура та адвокатура. – Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Міністерство освіти і науки України. – Київ, 2016.

Дисертація присвячена науковому дослідженню теоретичних та практичних засад реформування судової системи України, що зумовило необхідність з'ясування сутності судової реформи, методології її реалізації, закономірностей і особливостей її перебігу, історичного розвитку судової системи та впливу на цей процес міжнародних стандартів, а також дослідження значення судової реформи у механізмі формування громадянського суспільства.

Сформульовано та розкрито зміст вимог, яким повинна відповідати судова реформа. Охарактеризовано технологію її проведення та визначено основні складові стратегії реформування судової системи. З'ясовано значення судової реформи у забезпеченні стабільності судової системи.

Особливу увагу приділено вивченню історичного розвитку вітчизняної судової системи. Окремо проаналізовано вплив міжнародних стандартів на процес реалізації судової реформи в Україні, чільне місце серед яких посідають конвенційно-правові позиції ЄСПЛ. Також з'ясовано роль судової реформи в процесі розвитку громадянського суспільства.

Ключові слова: судова реформа, судова влада, судова система, судоустрій, громадянське суспільство, транспарентність, легітимність, стабільність судової системи, розвиток судової системи, історія судової реформи.

АННОТАЦИЯ

Хотинская-Нор О. З. Теоретико-правовые и праксеологические основы судебной реформы в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.10 – судостроительство; прокуратура и адвокатура. – Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко МОН Украины. – Киев, 2016.

Диссертация посвящена научному исследованию теоретических и практических основ реформирования судебной системы Украины, что обуславливает необходимость изучения сущности судебной реформы, методологии ее реализации, закономерностей и особенностей развития, истории эволюции судебной системы и влияния на этот процесс международных стандартов, а также исследование значения судебной реформы в механизме формирования гражданского общества.

Сформулировано и раскрыто требования, которым должна отвечать судебная реформа. Охарактеризовано технологию проведения судебной реформы и определено основные составляющие стратегии реформирования судебной системы.

Выяснено значение судебной реформы для обеспечения стабильности судебной системы.

Особое внимание уделяется изучению исторического развития отечественной судебной системы. Проанализировано влияние международных стандартов на процесс реализации судебной реформы в Украине, главное место среди которых занимает прецедентная практика ЕСПЧ. Исследовано значение судебной реформы в процессах развития гражданского общества.

Ключевые слова: судебная реформа, судебная власть, судебная система, судоустройство, гражданское общество, транспарентность, легитимность, стабильность судебной системы, развитие судебной системы, история судебной реформы.

SUMMARY

Khotynska-Nor O. Z. Theoretical and Legal Praxeological Provisions for Judicial Reform in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for gaining the scientific degree of the Doctor of Juridical Sciences under the specialty 12.00.10 – judiciary; public prosecution and advocacy. – Taras Shevchenko National University of Kyiv. Ministry of Education and Science of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis is devoted to scientific investigation of theoretical and practical provisions of reforming Ukrainian judicial system, which caused the necessity to clarify the essence of the judicial reform, methodology of its realization, consistent patterns and peculiarities of this process, historical development of the judicial system and the impact of international standards on this process, as well as the investigation of the judicial reform significance in the mechanism of forming civil society.

The author proposed to determine the judicial reform as a component of state policy foreseeing planned purposive changes (transformations) in the state judicial system produced by authorities in order to upgrade its functioning, caused by the necessity to adapt the judicial system to changeable conditions of external and internal environment, implemented according to strategy chosen by politicians, and requiring relevant resource support. In an ideal scenario, the judicial reform shall be implemented with the observance of principles of purpose, price, means, stability, alternatives, liability and legal guarantees. It also shall correspond to such requirements as progressivity, predictability, dedication, scientific justification, flexibility, motivation, consistency, coherence and irreversibility. Besides, the judicial reform shall be provided with information, economically feasible, socially justified and politically coordinated. The significance of the judicial reform in providing the judicial system stability was clarified.

The technology of the judicial system reformation was characterized. Emphasis was put on the riskiness of such a way of reformation as borrowing (transplantation) of institutions taking into account the high probability of appearing dysfunctions and institutional traps in the judicial system. Such transplantation dysfunctions in the judicial system were revealed and their examples were provided: a) atrophy and degeneration of borrowed institution; b) rejection of innovation; c) institutional conflict.

Main components of the judicial system reformation strategy were determined: – information, which should be grouped into information blocks; – predictability of the judicial system development under the influence of external environment and internal links of the system; – tempo of the judicial system implementation; – social price of the judicial reform; – dialogue among authorities, scholars, representatives of judicial community, public and media. The significance of the judicial reform for securing the judicial system stability was clarified.

Special attention was paid to studying the historical development of the domestic judicial system formed under the impact of multiple factors of different nature. The author has found out the peculiarities of different periods of reformation based on normative acts, which had the most significant impact on the judicial system transformation. Separately, the author analyzed the impact of international standards on the process of judicial reform implementation in Ukraine, the first place among which was taken by the European Court of Human Rights. Vectors of further development of the judicial system in this aspect were outlined.

Role and significance of the judicial reform in the mechanism of civil society development were studied. Essence, structure, forms and means of civil control in the judicial system were clarified. Contents of attributive characteristics of the judicial system – transparency and legitimacy – were unveiled. Their influence on the development of civil consciousness of society as a precondition for forming civil society in state was argued.

Key words: judicial reform, judicial power, judiciary, judicial system, civil society, transparency, legitimacy, judicial system stability, judicial system development, judicial system history.